

Dijalozi

Pregledni članak UDK 179: 57: 61

Primljeno 15. 12. 2006.

Tonči Matulić

Sveučilište u Zagrebu, Katolički bogoslovni fakultet, Vlaška 38, HR-10000 Zagreb
tonci.matulic1@zg.t-com.hr

Filozofska kritika kritike jedne kritičke analize eugeničkog nasljeđa u biotehnoškome dobu

Sažetak

Okosnica ovog doprinosa jest odgovor na neke opaske i predrasude Darka Polška iz Zagreba, iznesene u kritičkom osvrtu na moju kritičku procjenu njegova viđenja eugeničkog nasljeđa u biotehnoškom dobu. Za tu je svrhu doprinos podijeljen u devet paragrafa, koji donose filozofsku kritiku nekih Polškovih prigovora. U doprinosu se rasvjetljavaju još neki novi problematični aspekti glavne Polškove teze o takozvanoj 'novoj eugenici'. Autor u ovom doprinosu iznosi argumente koji pokazuju i epistemološke i etičke slabosti takozvane nove eugenike, ali ne na način isticanja ničim dokazanih pretpostavki i predrasuda, nego na način filozofske analize i prosudbe. Stoga iznesena argumentacija u ovom kritičkom odgovoru ostaje u okvirima diskutirane teme i pokušava čuvati dostojanstvo argumentirane rasprave. Jer, niti uz najbolju volju argument snage ne može zamijeniti snagu argumenta. Sve se ostalo prepušta kritičkoj prosudbi čitatelja.

Ključne riječi

laissez-faire eugenika, biotehnologija, pojedinac, ljudska prava i slobode

1. Status quaestionis

Prošle je godine objavljena moja »Kritička procjena jednog viđenja eugeničkog nasljeđa u biotehnoškom dobu«.¹ To »jedno viđenje« sadržano je u knjizi *Sudbina odabranih. Eugeničko nasljeđe u vrijeme genske tehnologije* Darka Polška iz Zagreba.² U svojoj kritičkoj procjeni Polškova tumačenja i razumijevanja takozvane nove – liberberske i *laissez-faire* – eugenike pozorno, tj. obazirući se na zakonitosti umovanja, i dobronamjerno, tj. obazirući se na zakonitosti uljudbe, ukazao sam na glavni i stoga odlučujući nedostatak Polškove knjige, tj. nedostatak njegove glavne teze po kojoj se razlika između takozvane stare i takozvane nove eugenike sastoji u (pukoj) promjeni naglaska u tumačenju i razumijevanju njihovih ciljeva.³ Taj krunski nedostatak

1

Usp. Tonči Matulić, »Kritička procjena jednog viđenja eugeničkog nasljeđa u biotehnoškom dobu«, *Filozofska istraživanja*, 98 (3/2005), str. 671–693.

2

Darko Polšek, *Sudbina odabranih. Eugeničko nasljeđe u vrijeme genske tehnologije*, Biblioteka »Putokazi«, knjiga 12, ArTresor, Zagreb 2004., 435 str.

3

Usp. D. Polšek, *Sudbina odabranih. Eugeničko nasljeđe u vrijeme genske tehnologije*, str. 66–67.

Polšek nije uklonio niti u svom kritičkom osvrtu,⁴ a koji je *nota bene* krcat predrasudama, na moju čas prije spomenutu kritičku procjenu njegove knjige. Njegov kritički osvrt na moju kritičku procjenu više je denuncijacija nego argumentacija. Jer, kad čovjeku ponestane snage argumenta onda, nažalost, posegne za argumentom snage ili, drugim riječima, samo sporadično *ad argumentum*, ali zato obilato *ad hominem*. Ovaj je sud suviše potkrjepljivati, jer je sve objavljeno i utoliko je svima dostupno za čitanje i prosuđivanje. Ipak, neke stvari koje se tiču samog argumenta – jer isključivo o tome se radilo u mojoj kritičkoj procjeni! – treba dodatno raščistiti.

2. Explicatio terminorum

Svaki ozbiljan pristup nekoj temi zahtijeva jasno utvrđivanje smisla i značenja pojmova oko kojih se gradi znanstveni diskurs. Naime, etimologija eugenike vraća nas na grčki jezik. Eugenika, naime, svoj korijen vuče iz grčke imenice [ή] εὐγένεια sa značenjem »plemenito podrijetlo«, a u grčkoj priloškoj formi εὐ-γενής označava da je netko/nešto »plemenita roda«, »plemenita koljena« ili »plemenite vrste« ili, pak, netko/nešto »plemenitomu pripada«. ⁵ Dakle, eugenika bi upućivala, ukazivala ili govorila kako o plemenitoj vanjštini tako i o plemenitom značenju, podrijetlu. Izvan strogo etimoloških okvira, prelazeći na šire semantičko polje – koje ujedno dešifrira širinu značenja pojma eugenike i time značajno komplicira njegovu svakodnevnu upotrebu – moguće je uočiti da je semantičko određenje eugenike, čiju je modernu varijantu skovao Francis Galton, više ili manje preživjelo do danas. Dakle, eugenika je u modernom genetičkom ishodištu označavala »znanost za poboljšanje ljudske vrste, dajući rasama i rodovima boljeg krvnog podrijetla veću mogućnost da se rasprostrane i prevladaju nad onima koji su manje obdareni« (F. Galton). Posljedično, smisao i značenje Galtonove definicije eugenike stajali su u temeljima svih kasnijih evolucijsko-bioloških, socijalno-pravnih i političkih interpretacija, te implementacija raznih i raznovrsnih eugeničkih programa na širokoj društvenoj skali, a o kojima nas također izvještava i Polšek u svojim povijesnim opservacijama. ⁶ Nikoga onda ne bi trebala iznenaditi činjenica da je jedan od najznačajnijih evolucijskih biologa XX. stoljeća, Ernst Mayr utvrdio:

»Galton je skovao izraz 'eugenika'. Ljudi, od krajnjih ljevičara do krajnjih desničara, početno su spremno prihvatili taj ideal shvativši eugeniku kao sredstvo kojim će se ljudska vrsta popeti do većeg savršenstva. Žalosna je ironija da je taj, izvorno plemenit zadatak urodio nekim od najogavnijih zločina koje je čovječanstvo ikad doživjelo. U tipološkoj interpretaciji, eugenika se pretvorila u rasizam i konačno dovela do Hitlerovih užasa.«⁷

Tragična da tragičnija nije mogla biti, povijesna kulminacija eugenike zaslužila je i stalno zaslužuje apriornu moralnu osudu i odbacivanje s indignacijom svakog pokušaja ponovnog društvenog legitimiranja eugenike. Da je tomu tako, svjedoči primjerena i nadasve razborita ocjena Marca Lappéa, genetičara i dobrog poznavatelja eugeničke problematike, u kontekstu razmatranja etičkih aspekata eugenike:

»Vlastita etička analiza eugeničkih istraživanja zamagljena je intrinzičnim nesigurnostima odgovarajuće definicije pojmova u pretresanim eugeničkim inicijativama. Svaki pojam nosi oskudno definirane vrijednosne konotacije. Riječi poput 'normalan', 'štetan', 'željen', 'neželjen' i 'poboljšanje' znanstveno su magloviti kad ih se primjenjuje na humano genetičko nasljeđe.«⁸

Ta, nazovimo je, urođena nesigurnost pratećih eugeničkih pojmova, kao i same eugenike, zajedno sa zamagljenom etičkom perspektivom eugenike, a koje se olako previđa i prešućuje u pojedinim suvremenim eugeničkim ra-

spravama temeljni je razlog mojeg osporavanja Polšekova slabašnog i utoliko neargumentiranog, ali zato uz njegove perspektive civilizacijski sve-određujućeg pojma takozvane nove – *laissez-faire* i liberterške – eugenike. Naime, eugenika je etički, medicinski i socijalno preozbiljan problem, a nadasve je povijesno i semantički preopterećen pojam, da bi ga se jeftino i lakomisleno poistovjetilo s biotehnološkom epohom *tout court*, ali i s vrednotama ljudskih prava i sloboda, autonomije i demokracije, a kao što to nesmotreno i opetovano čini, ali ovaj puta s puno srđžbe, Polšek u svojem kritičkom osvrtu na moju kritičku procjenu jednog viđenja eugeničkog nasljeđa u biotehnološkom dobu, tj. upravo njegova viđenja. Jer, svaki ozbiljan pristup eugenici trebao bi imati na umu činjenicu da je »eugenika primila u nasljeđe isto onoliko značenja koliko i pojmovi poput 'socijalne prikladnosti' i 'karaktera'«. ⁹ Zauzetom istraživaču i ljubitelju znanstvene istine ta činjenica skreće pozornost na jednu nužnu i neodgodivu zadaću u svakom ozbiljnom – znanstvenom – istraživanju eugeničke problematike. Naime, objašnjenje smisla i značenja pojma, a u ovom je slučaju to eugenika, te drugih odnosnih pojmova – upravo *explicitatio terminorum*, prvi je i neizostavni metodološki korak u znanstvenom proučavanju svake, a pogotovo ovako kompleksne problematike kao što je eugenika. Na taj sam krucijalni, a ujedno elementarni nedostatak ukazao u mojoj kritičkoj procjeni Polšekova viđenja eugeničkog nasljeđa u biotehnološkom dobu, ne pitajući se, a još manje dokazujući što jest, a što nije moralno opravdano (ne)činiti na polju kliničke prakse takozvane medicinski potpomognute oplodnje i biotehnologije uopće. Naravno, znanstveno zanimanje za eugeničku problematiku, kao i neskrivena želja za javnim dijalogom o (bio)etičkim temama od općedruštvenoga značaja natjerali su me na malo opširniju, ali iskrenu i dobronamjernu argumentaciju podastrtu u kritičkoj procjeni, a koja ozbiljno propituje i sumnja u valjanost glavne Polšekove teze. *Inde irae* – odatle Polšekova srđžba koja čas prikriveno čas otvoreno sikće iz njegova kritičkog osvrtu na moju kritičku procjenu. Da se prisjetimo. Glavna Polšekova teza glasi:

»Jedini cilj nove eugenike jest pomoć pojedincima u ostvarivanju njihovih prava i interesa, bez obzira na njihova socijalna obilježja.« ¹⁰

Kakvih prava? Kakvih interesa? Naravno, u širem kontekstu postaje jasno na koja prava i interese Polšek aludira – na ona reproduktivna. Međutim, ova-ko se uz temeljni nedostatak nerazjašnjenih glavnih pojmova javlja još jedan novi nedostatak – neodređenost smisla i značenja pojmova prava, interesa, želja i zahtjeva. Osim što nije razjašnjen i razgraničen smisao i značenje poj-

4

Usp. Darko Polšek, »Anatomija jednog paternalističkog i anti-liberalnog stava prema suvremenoj eugenici«, *Filozofska istraživanja*, 101 (1/2006), str. 179–193.

5

Usp. T. Matulić, »Kritička procjena jednog viđenja eugeničkog nasljeđa«, str. 677.

6

Usp. D. Polšek, *Sudbina odabranih*, str. 80–227.

7

ErnstMayr, *To je biologija. Znanost o živome svijetu* [preveo J. Balabanić], Dom & svijet – Hrvatski prirodoslovni muzej, Zagreb 1998., str. 238 (emfaza je moja).

8

Marc Lappé, »Eugenics. II. Ethical Issues«, u: *Encyclopedia of Bioethics* [W. Th. Reich, (ur.)], Simon & Schuster Macmillan – Prentice Hall International, New York ²1995., sv. II, str. 772.

9

D. J. Kevles, »Eugenics. I. Historical Aspects«, u: *Encyclopedia of Bioethics*, sv. II, str. 766.

10

D. Polšek, *Sudbina odabranih*, str. 66 (emfaza je u tekstu).

ma eugenike, ostali su nerazjašnjeni i nerazgraničeni smislovi i značenja drugih nosivih pojmova Polšekove glavne teze. Ni ponavljanje da je »[R]azlika između društvenog nasilja i medicinske pomoći osnovna teza moje knjige pri razlikovanju stare i nove eugenike«,¹¹ ne uklanja temeljnu teorijsku nejasnoću glede bitne razlike između prakse takozvane stare i takozvane nove eugenike. Posljedično, Polšek u nastavku knjige kaže:

»Time se cilj nove eugenike, u usporedbi sa starom, bitno mijenja: cilj nove eugenike nije ostvarenje superiornoga genetskoga poola, nego realizacija želja i zahtjeva pojedinaca, bez obzira na njihova genetska svojstva.«¹²

Opet se nameće pitanje o realizaciji kojih želja i kojih zahtjeva? Polšekov će odgovor opet glasiti: onih reproduktivnih želja i zahtjeva. No, to ipak nije presudno pitanje u ovom kontekstu. Presudno pitanje glasi: ako je cilj takozvane stare eugenike zamijenjen s ciljem takozvane nove eugenike, u čemu se onda sastoji bitna razlika među njihovim ciljevima? Odgovor na ovo krucijalno pitanje Polšek nije dao u svojoj knjizi, a nije ga ponudio, štoviše, nije se niti potrudio ponuditi ga u svom kritičkom osvrtu na moju kritičku procjenu njegove knjige,¹³ jer ono što Polšek nudi u svom kritičkom osvrtu ponovno dokazuje dvije presudne stvari. Prvo, za Polšeka smisao i značenje pojma eugenike sadržan je, te se, posljedično, treba izvoditi iz želja i zahtjeva pojedinaca. Može li se jedan objektivno preozbiljan društveni problem riješiti pukim prizivom na ono subjektivno? Zašto onda rat ne bismo po svom nahodjenju nazivali mirom? No, upravo iza te lakomislene upotrebe pojmova, prepuštene na milost i nemilost pojedinačnog nagona, skriva se odsutnost presudnog argumenta za kojim sam uzaludno tragao u Polšekovoj knjizi. Drugo, Polšek nedostatak tog krucijalnog argumenta u prilog »dobročudnosti« eugenike nadoknađuje prizivom na privatne, ma koliko bile opravdane, želje i zahtjeve pojedinaca, tj. na subjektivnu odluku. A treba otvoreno reći da nikakve želje i zahtjevi pojedinaca, ma koliko opravdani pred Bogom i ljudima bili, ne opravdavaju smisao i značenje eugenike, ni u teoriji niti u praksi, kakvi su kroz povijesne vjetrovine dospjeli do nas. Eugenika je bila i ostala zloglasna teorija i praksa, a svjedočanstva o tome nalaze se u društvenim očitovanjima smisla i značenja eugeničke teorije i prakse kao diskriminacijske, nehumane, eksploatacijske i degradacijske za čovjeka i njegovo neotuđivo i apsolutno dostojanstvo. Zbog toga su takozvani »demokratski« eugeničari nakon Drugoga svjetskog rata poduzeli mimetičku operaciju koja je dotadašnju eugeniku pokušala kamuflirati u kriptoeugeniku. U tom su smislu indikativna razmišljanja Fredericka Osborna iz 1956. godine, onodobnoga tajnika *American Eugenics Society*.

»Riječ eugenika u posljednje je vrijeme uistinu uprljana jednim ružnim glasom (...). Moramo sami sebe zapitati: koje smo pogreške učinili? Ja mislim da nismo uspjeli shvatiti jednu gotovo univerzalnu značajku ljudske naravi. Ljudi nisu jednostavno spremni prihvatiti ideju po kojoj je genetička osnova, na kojoj su izgradili vlastiti karakter, slabija i stoga se ne bi smjela prenositi na buduće generacije. Mi smo tražili od čitavih skupina osoba da prihvate tu ideju, ali i od pojedinaca. A oni su to trajno odbijali i tako smo svi mi ubili eugenički pokret (...), jer nisu prihvatili ideju da su drugotne kvalitete. *Moramo računati s jednom drugom motivacijom (...), zasigurno je moguće izgraditi jedan sustav nesvesne i [ali, op. T.M.] voljne selekcije.*«¹⁴

Sasvim je irelevantno o kojem se tipu eugenike radi, ali je nemoguće predvidjeti mimetičku tendenciju. No, uz tu očitu mimetičku tendenciju oko zamjene eugeničkih motiva, nadošle su i druge tendencije koje pripadaju globalnom sociološko-kulturološkom ozračju suvremene znanstveno-tehničke civilizacije. Jedna je tendencija svakako prisutna u rastućem uvjerenju – zahvaljujući ubrzanom i naizgled nezaustavljivom razvoju biologijskih i medicinskih znanosti zajedno s pratećim biotehnologijama – po kojemu je moguće *de*

facto regulirati i, štoviše, upravljati tokovima biološke evolucije. Druga je tendencija prisutna u poprilično rasprostranjenom uvjerenju, posebno među sociolozima biologije, ali ne samo među njima, po kojemu je većinu aspekata ljudske naravi moguće *de facto* izvesti iz genetskoga ustrojstva. Raniju mimetičku tendenciju eugenike kao kriptoeugenike treba danas misliti zajedno s ovim dvjema suvremenim tendencijama, od kojih prva u sebi nosi veliku dozu faustovske logike, tj. neutaživu ljudsku glad za srećom i blagostanjem, za koju mnogi smatraju da ju je moguće zadovoljiti jednim jedinim sredstvom – napretkom pod svaku cijenu. Druga se, pak, tendencija uvelike hrani temeljnom dogmom sociobiologije koja kaže da je ono specifično ljudsko u čovjeku moguće *de iure* objasniti isključivo pomoću genetičkih čimbenika. Nikakvo čudo, onda, da je upravo na krilima tog i takvog optimizma sročena glasovita tvrdnja:

»Znanstvenici i humanisti bi zajedno trebali razmatrati mogućnost kako je došlo vrijeme da se etika odmah oduzme iz ruku filozofa i da se biologizira.«¹⁵

Nažalost, svi koji danas (ne)svjesno rade na takvoj biologizaciji etike, a koja istovremeno podrazumijeva animalizaciju čovjeka i svega specifično ljudskoga u njemu, olako se pozivaju na ljudska prava i slobode, ali se pritom olako ispušta iz vida ona mračna – bolesna – strana. Čovjek pojedinac u takvim se okolnostima s punim pravom pita ima li on uopće više pravo čuvati vlastiti status čovjeka kao osobe, tj. kao apsolutne vrijednosti u sebi? Jer, imam na umu ono čega se već de Tocqueville pribojavao, naime da će ljudi u modernom društvu olako podcjenjivati pitanja od opće važnosti i baviti se samo svojim sitnim interesima i željama. Taj je problem, a zapravo posljedicu, Charles Taylor ispravno nazvao »mračnom stranom individualizma«, svrstavši tu pojavu u bolesti moderne.¹⁶ Uz tu »nezainteresiranost« pojedinaca neumoljivo se širi – zahvaljujući upravo jednostranom zaklinjanju u biotehnoški napredak, posebno i društveni napredak općenito pod svaku cijenu – vladavina instrumentalnoga razuma. Pritom

»... društvo strukturirano oko instrumentalnoga razuma može biti shvaćeno kao nametanje velikog gubitka slobode, pojedinaca i skupina, jer nisu samo društvene odluke oblikovane tim snagama. Teško je održati i individualni stil života protiv smjera rasta.«¹⁷

Ono što se nekima čini kao velika podrška individualnoj slobodi, a baš to je slučaj s Polšekovim zahtjevom za *laissez-faire* slobodom pojedinaca na polju reprodukcije, s druge strane se medalje otkriva kao novi oblik porobljavanja pojedinca. Pitanje je samo trenutka kad će nastupiti društvena reakcija. Jer, obećanja svakodneвно rastu, budući da se čitava priča, posredovana medijskim slobodama, brzo širi u društvu. Pritom, dakako, treba imati na umu da glavna pokretačka snaga, tj. motivacija, čitave te kampanje nije dobrobit

11
Isto, str. 180.

12
Isto, str. 66–67 (emfaze su u tekstu).

13
Usp. D. Polšek, »Anatomija jednog paternalističkog i anti-liberalnog stava«, str. 180–181.

14
Frederick Osborn, »Galton and Mid Century Eugenics«, *Eugenics Review*, sv. 48 (1956), br. 1, str. 13 (emfaza je moja).

15
Edward O. Wilson, *Sociobiology: The New Synthesis*, Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 1975., str. 562.

16
Usp. Charles Taylor, *The Ethics of Authenticity*, Harvard University Press, Cambridge (Mass.) – London 1991., str. 2.

17
Ch. Taylor, *The Ethics of Authenticity*, str. 9.

pojedina, nego korist i profit raznoraznih multinacionalnih kompanija koje etičku ideju dobrobiti pojedinca i društva umnogome zlorabe kao sredstvo za postignuće svojih ekonomskih ciljeva. Boljim uvidom u situaciju hrvatskoga zdravstva vidljivo je, među ostalim, da je ono već zaraženo tim patogenom koristoljubivosti i profita. Stoga, na Taylorovu konstataciju »da bi ljudima više odgovaralo da ostanu kod kuće i uživaju u zadovoljstvima privatnoga života, sve dok trenutna vlast stvara sredstva za postizanje tih zadovoljstava i naširoko ih distribuirati«,¹⁸ treba uzvratiti protupitanjem. Što će se dogoditi kada vlast prestane stvarati sredstva za zadovoljenje individualnih potreba, ali ne isključivo svojom voljom nego voljom nekog ekonomski nezasitnog *Big Brothera*? Ili, još zaoštrenije, što će se dogoditi kada stvorena sredstva budu dostupna, a mnoga već jesu, uključujući i zdravlje, samo malom broju pojedinaca u društvu? Tko će tada preuzeti odgovornost na sebe? Utoliko priča o individualnim slobodama, strukturirana oko *laissez-faire* maksime, uzima zdravo za gotovo ono što tek treba dokazati, dakle, što i nadalje ostaje ključni problem čitave priče. U tom je smislu više nego prozorno pozivanje na liberalne principe, koji u neargumentiranom kontekstu poprimaju značenje »disciplinskih argumenata«, čak i prijetnje, prepuštajući tako i znanstvenu dimenziju diskutiranog problema na volju pojedinačnih želja i zahtjeva. U svemu nije teško razabrati da se zadovoljavanje individualnih želja izručuje na milost i nemilost dominantnoj logici tržišnih odnosa i stjecanja profita. A upravo u takvim uvjetima ključno pitanje više nije ono o ljudskoj slobodi, jer sloboda je neupitna ontološka činjenica, nego o odgovornosti, tj. o uvjetima i mogućnostima »korištenja« ljudske slobode u skladu s temeljnim zahtjevima onoga specifično ljudskoga u čovjeku, koje mora imati primat pred svim ostalim čimbenicima, ako se uistinu želi izgrađivati zajednica dostojna čovjeka, tj. ljudskoga dostojanstva, prava i sloboda. Bespogovorno etičko izjednačavanje (biotehnološkog) napretka i ideje individualne slobode previđa drugu stranu medalje – stvaranje novih – prikrivenih i podmuklih – oblika ropstva. Na tu ćemo se temu još vratiti.

3. Argument protiv porobljavanja čovjeka

Dosadašnje opservacije pokazuju da Polšekovu bojazan glede toga uspoređujem li »današnje 'liberalne' [čemu navodnici?, op. T. M.] ginekologe s Mengeleom i njemu sličnima?«,¹⁹ ili njegovo »zalanje za pravo pojedinca na reprodukciju s Hitlerovim 'željama' i rasističkim papazjanijama Madisona Granta...«,²⁰ ili »Hitlerove 'želje' sa željama trudnica«,²¹ uopće nije moj problem ni proizvod, nego je s punog naslova njegov i problem i proizvod. A njegov je problem i proizvod iz dva glavna razloga. Prvo, Polšek lakomisleno i brzopleto koristi pojam eugenike kojemu nije jasno odredio i razgraničio značenje. A kad sam mu skrenuo pozornost na podvučeni problem zanemarivanja druge strane medalje, tada je krenuo s nizom optužaba. Sve dok se pojam eugenike uzima nasumično, na snazi ostaje problem *Gleichschaltunga*. Jer, privatne želje i zahtjevi pojedinaca, ma koliko bili opravdani, ne mogu opravdati eugeniku, jer argument boluje od logičke pogreške u dokazivanju *contradictio in adiecto*. Naime, želje i zahtjevi pojedinaca po sebi ne opravdavaju ni takozvanu staru niti takozvanu novu eugeniku. Da bi se eventualno izbjegla ta kontradikcija, valjalo bi eventualno posegnuti za konstrukcijom takozvane privatne eugenike, koja opet ne bi uklonila ozloglašenu opterećenost eugenike, ali bi je smjestila na njezino pravo mjesto – u privatnost. No, takva onda ne bi imala što raditi u javnom prostoru ni pravne, ni zdravstvene, ni demografske, niti ikoje druge politike, a još bi manje predstavljala (bio)etički

problem od općedruštvenog značaja. Drugo, da je Polšek moju kritičku procjenu shvatio dobronamjerno, kao što je napisana, tada bi bio uspio dokučiti u čemu se sastoji krucijalni nedostatak njegove glavne teze u knjizi. No, zbog moje »drskosti«, što sam se usudio zaviriti u pukotinu njegove argumentacije i potkopati sav njegov trud, on je moju kritičku procjenu dočekao na ideološki nož, pa umjesto da ispravi očiti nedostatak, iskalio je svoju srdžbu s pregršt predrasuda i etiketa, pokazujući i dokazujući da istina boli. Jer, na znanstvenu i argumentiranu raspravu o njegovoj knjizi u kojoj raspravi mu se strpljivo i dobronamjerno skreće pozornost na jedan i to, dakako, krucijalni nedostatak njegove glavne teze, Polšek reagira srdito i s čitavim nizom denuncijacija. Ponavljam, umjesto da ispravi ili barem pokuša ispraviti nedostatak svoje glavne teze, Polšek od svih mogućih loših poduzeo je najlošiju moguću misiju – bavljenje sugovornikom. A sve je krenulo i zastalo na nejasnoj, neodređenoj, paušalnoj i lakomislenoj upotrebi pojmova u njegovoj knjizi. I da se razumijemo. Na upotrebi krucijalnog Polšekova pojma – eugenike. Nerazjašnjeno pojmovlje proizvelo je nekonsistentnu argumentaciju. Zbog toga Polšekovo pitanje: »Kakav to Matulić traži dodatni filozofski 'dokaz' o razlici među tim postupcima [između takozvane stare i takozvane nove eugenike, op. T. M.]?«,²² i dalje ostaje otvoreno i neodgovoreno. Jer, za razliku od Polšekove *doctae ignorantiae*,²³ upravo običnim ljudima treba jasno i nedvosmisleno objasniti u čemu je bitna razlika između takozvane stare i takozvane nove eugenike. »Razlika između društvenog nasilja i medicinske pomoći osnovna je teza moje knjige pri razlikovanju stare i nove eugenike«,²⁴ ističe Polšek. I opet krucijalno pitanje: Što je eugenika? Problem treba konačno sročiti pravim jezikom. Naime, »jedna od glavnih razlika između sadašnjih i ranijih pokušaja eugeničke manipulacije jest da će bilo koji potencijalni eugeničar imati bitno jače tehnike za postignuće željenih ciljeva i više podataka s kojima ih može poduprijeti«. ²⁵ I ne samo to.

»Nove tehnologije za identificiranje značajki i prepravljanje gena omogućavaju postignuće eugeničkih ciljeva pomoću tehnološke nasuprot socijalnoj kontroli.«²⁶

Spomenute sintagme – »jače tehnike« i »socijalna kontrola« – odgovaraju Polšekovoj sintagmi »društveno nasilje«. Prema tome, priroda takozvane nove – *laissez-faire* i liberterske – eugenike ne rješava se golim prizivom na želje i zahtjeve pojedinaca, tj. na njihovu slobodnu volju da žele što hoće i da to što žele slobodno ostvare, nego se eventualno rješava na razini razborite i mudre analize novih oblika »socijalne kontrole« i »biotehnološke moći«. Dok Polšek otvoreno brani individualna prava pojedinaca, on samo prividno može imati

18

Isto.

19

D. Polšek, »Anatomija jednog paternalističkog i anti-liberalnog stava«, str. 180.

20

Isto, str. 181.

21

Isto, str. 184.

22

Isto, str. 181.

23

Usp. isto, str. 180–181.

24

Isto, str. 180.

25

U.S. Congress, Office of Technology Assessment, *Mapping Our Genes: The Genome Projects – How Big, How Fast?* OTA-BA-373, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C., April 1988.

26

U.S. Congress, Office of Technology Assessment, *Mapping Our Genes: The Genome Projects – How Big, How Fast?*

na umu ljudska prava, jer krucijalni problem leži u ideji »socijalne kontrole«, te tumačenju i razumijevanju »biotehnoške moći« suvremene medicine. Drugim riječima, da na mjesto kolektivističkog »društvenog nasilja« nije nadošla individualistička, »socijalna kontrola«, te da na mjesto »legalne selekcije« nije nadošla biotehnoška selekcija, o kakvoj bismo takozvanoj novoj eugenici danas raspravljali? Posljedično, smisao i značenje takozvane nove eugenike ne izbija ni iz ideje ljudske slobode, ni iz ideje ljudskih prava, niti iz ideje (pravdane) ljudske želje, nego izravno iz retorte nove – znanstvene – paradigme kojoj nije izmakla ni medicina, ni kao čista znanost niti kao primijenjena klinička praksa. Naime, prirodna se znanost, uključujući i medicinu, totalno stopila s tehnikom, zamjenjujući izvornu kontemplativnu novom pragmatičkom zadaćom. U znanstvenim istraživanjima, uključujući i medicinska, više nije najvažnije pitanje o objektivnom stanju stvari, nego o mogućnostima korištenja tih stvari za postignuće određene koristi. Posljedično, odjednom se u središte svih zbivanja nove znanstvene i, posljedično, društvene paradigme našla ekonomija, a zajedno s njom industrijski i financijski centri moći. Umjesto nimalo slavne baconovske maksime *scientia potestas est*, nadošla je još problematičnija maksima *oconomia potestas est* – ekonomija jest moć. U takvim se okolnostima u znanstvenim istraživanjima, kao i u društvenim odnosima općenito, te kliničkoj praksi posebno, sve podređuje ekonomskim kriterijima i proračunima, a glavnu riječ u svemu ima zakonitost tržišta koje se ravna jednom jedinom logikom – profitom. Sve se može proizvesti. Sve se može procijeniti u valutama. Posljedično, sve se može ponuditi na tržištu i prodati. To je *ceterum censeo* liberalizma kapitalističkoga tipa, upravo *laissez-faire* tipa, kojemu su danas otvorena sva vrata radi lakovjernog prihvaćanja teze o brzom postignuću društvenoga blagostanja, ali se pritom (ne)svjesno previda činjenica da takav tip funkcioniranja tržišnih odnosa probija granice pukoga tržišta, te zalazi u sve sfere privatnih i javnih odnosa. Svi ti odnosi nužno prolaze kroz demolirajući proces »prevrednovanja svih vrednota«. Jer, štogod je brža implementacija *laissez-faire* kapitalističkog liberalizma u društvu, a baš to je slučaj u tranzicijskim zemljama, to je gora (protu)reakcija na njega, koja je čas nacionalistička, čas korupcijska, čas ortačko-mafijaška. Sve dok se ne uklone uzroci rastuće društvene nepravde, svako liberalističko »pacificiranje« društvenih masa prizivom, a katkad i prijetećim, na ljudska prava i slobode razotkrit će se u ruhu jednostrane obrane vlastitih interesa i želja, upravo interesa i želja koji se posve podudaraju s interesima i željama »velikih« eksploatatora i manipulatora dotične sredite. Na kraju, tko će preuzeti odgovornost za sve negativne posljedice? Ili, drugim riječima, koliko je zaista iskreno i moralno opravdano pozivanje na takozvane bioetičke principe osobne autonomije, neovisnosti i jednakosti, kada obrana takozvane *laissez-faire* logike funkcioniranja tržišta, a koja je zarobila i biotehnologiju i takozvanu medicinski potpomognutu oplodnju i sve ostalo, (ne)svjesno prešućuje startnu nejednakost, ovisnost i neinformiranost velike većine građana u društvu. Polšekov biomedicinski i biotehnoški optimizam bit će vrijedan moralnog divljenja onda kada podvrgne temeljitoj socijalno-etičkoj analizi način i uvjete primjene i poštivanja takozvanih (bio)etičkih principa na kapitalistički liberalizam *laissez-faire* tipa. Opravdavanje takozvane nove – *laissez-faire* i liberterske – eugenike boluje od istih bolesti od kojih boluje neobuzdano prodiranje kapitalističkog liberalizma *laissez-faire* tipa, koji u startu podrazumijeva nejednakost, totalnu ovisnost i neinformiranost. A jeftino razbacivanje parolama o povećanju blagostanja, redovito predstavlja antologijski primjer manipulacije ljudskim osjećajima, željama i težnjama, bez obzira radi li se o uvjetima i mogućnostima rađanja ili o nečem drugom. Stoga, insistiranje

na društvenim dimenzijama takozvane nove – *laissez-faire* – eugenike nije imalo i opet nema za svrhu propitivanje vjerodostojnosti liberalnih sastojaka demokratskoga društva, nego je imalo i ima za svrhu raskrinkavanje jeftinog optimizma koji (ne)svjesno previda i prešućuje krajnje negativne posljedice: eksploataciju i manipulaciju čovjeka po čovjeku. Sve to postaje alarmantnim u času razumijevanja da u središtu – kao glavni objekt, a ne više subjekt – svih takvih zbivanja stoji sam čovjek. Od negdašnje sirove društvene manipulacije (»društveno nasilje«) prešlo se na sofisticirane oblike tržišnih, ekonomskih, informatičkih i biotehnoških manipulacija. U takvim je okolnostima običnim ljudima, a takvi u hrvatskom društvu čine većinu, lako onda »prodati rog za svijeću«. Ukratko, negdašnje »društveno nasilje« zamijenjeno je današnjom »socijalnom kontrolom«. Međutim, malo temeljitijim uvidom u prirodu tog obrata otkriva se slijedeće: na mjesto pojedinca »kolektivističke svijesti« nadošao je kolektiv »individualističke svijesti«; na mjesto »prisilnih zakona« nadošla je »sophisticirana biotehnologija«; na mjesto »medicine« nadošla je »tehnokracija«; na mjesto rafiniranih »osobnih odnosa« nadošli su kruti i beskrupulozni »tržišni odnosi«. A posljedice? One su više-manje ostale iste – porobljavanje čovjeka po čovjeku. Na taj ćemo se problem još vratiti u nastavku. A sad o poistovjećivanju ili *Gleichschaltung*.

4. Medvjeda usluga i problem poistovjećivanja

Kad stvar od početka krene naopako, onda ne može niti pod razno završiti ispravno. Da je tomu tako, svjedoči slijedeća Polšekova denuncijacija:

»[Premda] postoje brojni razlozi za vjerovanje da je Matulićev glavni interes – njegova 'agenda' u kritici *laissez-faire* eugenike i liberalizma! – proglasiti medicinski potpomognutu oplodnju onim strašnim oblikom stare eugenike, iz čega bi proizlazile svakakve zabrane takvih postupaka.«²⁷

Ovdje se postavlja banalno i utoliko krucijalno pitanje: *S kojim argumentom Polšek radikalno razgraničuje »strašne oblike stare eugenike« od, po njemu, »hvalevrijednih« oblika takozvane nove eugenike?* Njegov argument počiva na razlici između »društvenog nasilja« (tzv. stara eugenika) i »medicinske pomoći« (tzv. nova eugenika). Kakva je logička konsistencija tog argumenta? Prvo, najprije američka, zatim britanska, francuska, skandinavska i sovjetska, potom nacistička i komunistička eugenička praksa nisu imale na umu »društveno nasilje«, nego upravo suprotno, a za potrebe takozvane »dobrobiti« pojedinoga društva. Povijesna je činjenica – koju spominje i Polšek u svojoj knjizi – da su i u nekim demokratskim zemljama na snazi bili raznovrsni eugenički zakoni. Stoga uopće ne treba sumnjati u činjenicu da je Polšek živio u vremenima vladavine takozvane stare eugenike da bi bio njezin otvoreni protivnik, pa i pod cijenu vlastitoga života! Drugo, demarkacijska snaga argumenta oslonjenog na razlici »društvenog nasilja« i »medicinske pomoći« posve je deskriptivne – sociološke i povijesno-sociološke – prirode. Jer, nije svaka »medicinska pomoć« uistinu ni medicinska niti pomoć, baš kao što svako »društveno nasilje« nije ni društveno niti nasilje, kad im netko pronađe »opravdanje« (npr. nekoć u SAD). Potrebno je stoga zaći dublje i razotkriti

27

D. Polšek, »Anatomija jednog paternalističkog i anti-liberalnog stava«, str. 189.

ključne razloge koji motiviraju i opravdavaju određenu praksu, a u ovom slučaju eugeničku. Analogno gore rečenomu, u slučaju takozvane stare eugeničke prakse kao »medicinske pomoći«, opravdanje bismo nalazili u kolektivu, dok u slučaju takozvane nove eugeničke prakse kao »medicinske pomoći« opravdanje bismo nalazili u pojedincu, tj. njegovim željama i zahtjevima. Ne! Za Polšeka takva usporedba ne vrijedi, jer takozvana stara eugenička praksa nije bila oblik »medicinske pomoći«, nego je bila oblik »društvenog nasilja«, dok takozvana nova eugenička praksa nije oblik »društvenog nasilja«, nego je oblik »medicinske pomoći«. Ovdje smo suočeni s čistokrvnom pogreškom u dokazivanju *circulus vitiosus*, jer se glavna teza dokazuje sama sobom, daka-ko, uz proizvoljno prevrtanje riječi, budući da pritom nedostaje ključni dokaz za demarkaciju bitne razlike između takozvane stare eugenike (»društveno nasilje«) i takozvane nove eugenike (»medicinska pomoć«). Jer, što ćemo učiniti sa željama i zahtjevima, primjerice, današnjih raznoraznih fundamentalista, od onih islamističkih preko onih protestantskih do onih katoličkih integralista, od raznovrsnih radikalista do neobuzdanih anarhista, ako je očito da sociološka, kao i sociološko-povijesna deskripcija ne može zahvatiti onu krajnju normativnu bit dotičnog problema. Slijedom toga, u svojoj kritičkoj procjeni jasno sam istaknuo da

»[R]asizam i antisemitizam o kojima govorimo po sebi su bolesne ideje, dok se nacistička *eugenika* otkriva kao jedan oblik njihove prakse, upravo bolesne prakse tih zloglasnih ideja koje su sačinjavale srž nacističke ideologije.«²⁸

Ideja eugenike poslužila je kao sredstvo u rukama zločinaca, iako je, povijesno gledano, eugenika začeta prije nacizma. Utoliko se može ustvrditi da je eugenika jedan od važnih, ali ne i jedinih čimbenika u nastajanju nacizma i njegovih u nebo vapijućih zločina. Nikakvo čudo onda da se danas od pojma eugenike bježi kao vrag od tamjana. No, na tu ćemo se činjenicu ponovno vratiti u nastavku. Sve u svemu, na kraju se za ozbiljnu znanstvenu i argumentiranu raspravu pokazuje od male pomoći pozivanje na ljudska prava, općenito, i na takozvana reproduktivna prava, posebno, na demokraciju i autonomiju, kako to marno čini Polšek u svom kritičkom osvrtu,²⁹ jer i dalje nedostaje krucijalni argument njegove glavne teze, a ono pak što Polšek nudi kao argument – želje i zahtjevi pojedinaca – ozloglašenu eugeniku niti pretvara a niti može pretvoriti u Milosrdnog Samaritanca, kako ni onda tako ni danas. To je, na pojmovnoj razini, jasno kao dan. A da je jasno potvrđuje i činjenica da se eugenika i kao pojam i kao naziv određene prakse nerado koristi, ako li igdje, a to mi je onda promaklo, primjerice u suvremenim pravnim propisima koji reguliraju takozvanu medicinski potpomognutu oplodnju diljem svijeta, a koju Polšek neprestano gura u Pandorinu kutiju eugenike, nazivajući je takozvanom novom eugenikom. Dakako, to ne znači da u spomenutim pravnim propisima nema apsolutno nikakvih eugeničkih elemenata. A da ih ima, za njih zasigurno najbolje zna upravo Polšek koji svesrdno zagovara eugeniku. Treće i posljednje, Polšek dakle uporno ustrajava na izjednačavanju ili, da se poslužim njegovim pojmom, pravi *Gleichschaltung* takozvane nove – *laissez-faire* i liberterske – eugenike s takozvanom medicinski potpomognutom oplodnjom, čineći na taj način cjelokupnom zdravstvenom sustavu, ali i velikoj većini osviještenih građana medvjedu uslugu. Ali ne bez razloga. Jer, Polšek predmnijeva da mnogi aspekti kliničke prakse takozvane medicinski potpomognute oplodnje zaslužuju naziv eugeničke prakse. Stoga je on otvoreno i iskreno imenuje pravi imenom. Treba mu odati priznanje za građansku i intelektualnu hrabrost. No, poistovjećujući takozvanu novu eugeniku s takozvanom medicinski potpomognutom oplodnjom *tout court*, Polšek pravi medvjedu uslugu svim zdravstvenim djelatnicima i mnogim građanima koji-

ma je eugenika, samo zato jer je eugenika, odurna i neprihvatljiva. Jer, valja pošteno, tj. logički i etički ustvrditi: niti je čitava klinička praksa medicinski potpomognute oplodnje eugeničkog karaktera niti čitava takozvana nova eugenička praksa ima karakter medicinski potpomognute oplodnje. Među njima, dakle, nema znaka jednakosti ni pod razno. Nažalost, za Polšeka ima.

»Budući da je [Matulić, op. T. M.] biotehnologiju, predimplantacijsku dijagnostiku (i druge tehnike) ispravno nazvao eugenikom (barem po tome što to odgovara mom stavu)...«³⁰

a što uopće ne odgovara istini, osim u slučajevima kad je doista riječ o eugenikom karakteru takvih zahvata. Razložno se stoga može očekivati čas kad će Polšek predložiti da se cijelu medicinu i cijeli zdravstveni sustav preimenuje u eugeniku. Na to ima pravo, ali ako želi da to postane društvena veličina, tada treba podastrijeti uvjerljive argumente. Pritom je sasvim svejedno u koju vrstu eugenike, jer eugenika kakva je doprla do nas uvijek ostaje eugenika – zloglasna i odurna povijesna teorija i praksa. U tom smislu biološki znalac Mayr daje još pokoji argument više:

»Same eugeničke mjere mogle bi dovesti do snažnog genetičkog 'poboljšavanja' ljudske rase, ali zbog raznih razloga to je nemoguće. Najprije, mi ništa ne znamo o genetičkoj osnovici nefizičkih značajki sadašnjih i budućih ljudi koje bismo svojim postupcima odabrali. Drugo, da bi ljudsko društvo bilo uspješno i uravnoteženo, ono se vazda mora sastojati od mješavine mnogih različitih genotipova, ali nitko nema pojma kakva bi to ta 'prava' mješavina bila ili kako je selekcionirati. Napokon, *i najvažnije*, koraci koje bismo u provedbi eugenike trebali poduzeti u demokraciji posve su neprihvatljivi.«³¹

Za Mayra se može reći da priznaje i prihvaća veliku individualnu slobodu na polju humane reprodukcije, ali mu pritom ne pada na pamet poistovjećivati eugeniku i individualnu slobodu na polju reprodukcije *tout court*, kako to uporno i nepromišljeno čini Polšek. Liberalno društvo, naime, može tolerirati kojekakve proizvoljnosti, ali ih ne mora ozakoniti, jer ono može opstati i kao liberalno i kao društvo samo ako sve nalete raznovrsnih, bilo izrečenih bilo neizrečenih, želja i zahtjeva pojedinaca i skupina svakodnevno konfrontira s forumom zdravoga razuma. To je polazna točka liberalizma – upotreba razuma. U protivnom se izlaže opasnosti da se društvo pretvori u diktaturu anarhije – proizvoljnosti. Jer, kad netko hoće sve, tada ne dobije ništa. Konfrontacija ideja, stavova i želja u demokratskom društvu jest nužna, ali nije dostatna. Traži se argument više. Stoga, kad stvar od početka krene naopako, onda ne može ni pod razno završiti ispravno, tako da Polšek čini ničim dokazan i stoga neodrživ *Gleichschaltung* između cijelog kompleksa kliničke prakse takozvane medicinski potpomognute oplodnje, predimplantacijske dijagnostike i biotehnologije s takozvanom novom – *laissez-faire* i liberterskom – eugenikom. Posrijedi nije tek puko insistiranje na riječima, pojmovima i njihovim definicijama, nego na njihovim posve suprotnim i nepomirljivim smislovima i značenjima. Da je tomu tako svjedoče mnoga istraživanja, među kojima posebno ističem ono D. Wertz i J. Fletchera, u kojem pokazuju da nitko niti ne pomišlja na poistovjećivanje, primjerice, genetičkog savjetovanja s eugenikom.³² A već

28

T. Matulić, »Kritička procjena jednog vide-nja eugeničkog nasljeđa«, str. 678 (emfaza je moja).

29

Usp. D. Polšek, »Anatomija jednog paternalističkog i anti-liberalnog stava«, str. 183.

30

Isto, str. 185.

31

E. Mayr, *To je biologija*, str. 238–239 (emfaza je moja).

32

Usp. D. Wertz – J. Fletcher, »Attitudes of Genetic Counselors. A Multinational Survey«, *American Journal of Human Genetics*, sv. 42 (1988), br. 4, str. 592–600.

spomenuti M. Lappé, u istom kontekstu odnosa genetičkog savjetovanja i eugenike, ističe:

»Eugenička razmatranja nisu uobičajeno otvoreno prepoznata u programima koji bi mogli utjecati na donošenje odluka pri rađanju. Američki i europski genetički savjetnici u svojoj praksi otvoreno poriču bilo kakvu eugeničku svrhu.«³³

Nadalje, zavirujući u razne kodekse, deklaracije, konvencije i tome slično bioetičkoga karaktera, nigdje ni spomena o eugenici, osim neizravno u smislu osude svake diskriminacije na temelju bioloških karakteristika, a u svrhu zaštite ljudskih prava i ljudskoga dostojanstva. Stoga ukratko, bez trošenja previše dragocjenog prostora, od eugenike, kao puke pojmovne veličine i kao sadržaja, bježe svi kao vrag od tamjana, baš kao što bih rado da svi bježimo od pojma rata. Naravno, daleko bi više odgovaralo moralnoj istini da svi skupa bježimo od njegova sadržaja, bilo onih koja mu prethode bilo onih koja su mu vlastita – mržnja, razaranja i ubijanje. Na temelju svega izloženoga nije mi jasno kako je Polšek došao do spoznaje što ja osobno mislim i držim o takozvanoj medicinski potpomognutoj oplodnji,³⁴ jer o njoj uopće nije ni bila, a kamoli da je vođena rasprava. A kad čovjek nešto sebi umišlja da zna, a zapravo ne zna, onda je posrijedi čista predrasuda. Rasprava se vodila i vodi se oko glavne Polšekove teze glede »idile« takozvane nove eugenike koja, po njemu, u samu sebe usisava cijeli kompleks biotehnološkog i biomedicinskog napretka. Na taj način Polšek pravi medvjedu uslugu svim onim hvalevrijednim, dobrodošlim i pohvalnim ostvarenjima toga napretka. Zbrajanje krušaka i jabuka moguće je po rodu, ali ne i po vrsti. *Qui bene distinguit, bene docet.*

5. Etičke dvojbe

Moja preokupacija u kritičkoj procjeni jednog viđenja eugeničkog nasljeđa u biotehnološkom dobu, bila je i ostala Polšekova nedokazana glavna teza s obzirom na značenje, smisao i praksu eugenike. Puno je toga izloženo u svrhu argumentiranog dokazivanja mršave i maglovite Polšekove teze. Sve skupa ima veze s propitivanjem teorije, a ne prakse, dakle raspravu sam postavio na epistemološku razinu. Moj se glavni problem stoga nije ticao pitanja tko se slaže ili ne slaže s kliničkom praksom takozvane medicinski potpomognute oplodnje, nego se ticao glavne Polšekove teze koja opravdanu želju pojedinca za potomstvom naziva eugenikom, s jedne strane, te čitavu jednu kliničku praksu, ali i više od toga, svrstava u eugeničku praksu. Međutim, smatram da je Polšek u svojoj knjizi, a da se o njegovu kritičkom osvrtnu i ne govori, posve zanemario dvije presudne etičke dimenzije koje se itekako tiču te takozvane nove eugeničke prakse. Prvo, Polšek premalo vodi računa o odnosu cilj-sredstvo. Naime, za Polšeka takozvana nova eugenika jest i nova i eugenika, te utoliko opravdana što svoj cilj pronalazi u zadovoljenju želja i zahtjeva pojedinaca u pitanjima rađanja. Iz misaonog tenora Polšekove knjige, kao i kritičkog osvrta, postaje suvišnim etičko načelo po kojemu cilj ili svrha ne opravdava sredstva. Naravno, za Polšeka su sredstva koja se koriste pri novo-eugeničkoj praksi zakonita, tj. dopuštena, a dopuštena su zato jer *de facto* omogućavaju postignuće toga cilja. Bez tih i takvih sredstava konačni cilj (želja) ostao bi puko sanjarenje. I upravo tu, gdje bi čovjek očekivao da čitava priča o željama i zahtjevima pojedinaca glede rađanja završi, ona upravo počinje. Tko će zadovoljiti reproduktivne želje i zahtjeve pojedinaca i skupina? Naravno, odgovor glasi: drugi pojedinci i skupine. Time problem individualne želje za potomstvom i svake druge individualne želje, koje za svoju konačnu realizaciju kucaju na vrata određenog društvenog sustava ili

pod sustava, neminovno poprimaju društvenu dimenziju. Takva želja, ma koliko bila individualna i privatna, u susretu s drugim društvenim čimbenicima, dakako onima koji se tiču svih, poprima društvene i javne dimenzije. Tu se traži barem »jedan« razlog više od pukog priziva na individualnu želju, jer želja ima svakakvih. Zar netko ne može poželjeti biti terorist? Polšek bi zasigurno odgovorio da može poželjeti, ali da je terorizam logički i etički nepoželjan. Jasno. No, što onda takozvanu novu eugeniku čini logički i etički poželjnom? Zar samo želja? Na taj moj temeljni prigovor Polšek uzvraća »drvujem i kamenjem«, tj. mnoštvom predrasuda i etiketa. Osim toga, kakvo objašnjenje Polšek ima za već rođene mentalno i fizički hendikepirane osobe pri njihovu »sudaru« s postavkama takozvane nove eugenike? Nije s gorega ponoviti: radikalni individualizam jest utopija. Nepotrebno je ponavljati argumente iz kritičke procjene. Naravno, u liberalnom i demokratskom društvu pojedinac ima potpuno pravo prijanjati uz utopiju, ako time dakako ne vrijeđa slobodu (i osjećaje) drugoga. Međutim, Polšek nije propustio nijednu priliku da »pročešlja« moja opredjeljenja koja su iz perspektive njegovih predrasuda puka maštarija, ali je zato propustio mnoge dragocjene prilike na cijelih jedanaest otisnutih stranica svoga kritičkog osvrta da dokaže dvije važne stvari. Prvo, da radikalni individualizam (deziderizam) nije utopija. Drugo, da je u liberalnom i demokratskom društvu zabranjeno izražavati svoje mišljenje o nečemu što je zorno i argumentirano prikazano kao utopija, pa makar se on s time ne slagao. Što se tiče druge etičke dimenzije takozvane nove i stare i svake druge eugenike, ona se može formulirati ovako. Prihvaćanje prijelaza s »činjenice« određene urođene malformacije na »trebati« ukloniti tu istu urođenu malformaciju u svrhu ostvarenja eugeničkog cilja sačinjava glavni etički problem u eugeničkoj praksi.³⁵ Drugim riječima, kako je uopće moguće etički – tj. znanstveno – opravdati eugeničku praksu kao takvu? Na postavljeno pitanje Polšek opet odgovora pomoću priziva na želju pojedinca, kao osnovu njegove slobode. No, u tom se slučaju etika nužno svodi na želju (deziderizam), a svaka se etička rasprava neminovno proglašava »sterilnim umovanjem«. Posljedično, u skladu s tom logikom moguće je da svatko čini što hoće, kad hoće i kako hoće, ali uvijek i svugdje, pa i ondje gdje se očekuje istančan osjećaj društvene odgovornosti, jer tako nalaže konsistentna logika uzvišene i nedodirljive etike individualističkog deziderizma. Polšekova obrana nedodirljivosti individualne želje u stvarima takozvane nove eugenike dolazi na logički i etički ispit na drugom kraju priče – društvene implikacije, uključujući pravo, etiku, politiku, medicinu, zdravstvo i, dakako, ekonomiju i financije.

6. Etika i bioetika

Nije ni mjesto ni vrijeme za ulaženje u ozbiljnije rasprave o etici i bioetici. Pogotovo nije prigoda u ovom kontekstu. Međutim, jednu stvar ne bi trebalo prešutjeti. U svom kritičkom osvrtu Polšek na jednom mjestu kaže: »Matulić je uložio dosta truda i izgubio dosta vremena na kritiku jedne sociološke knjige.«³⁶ Naravno, jer dužina knjige (407 str.) i nadasve njezin predmet itekako to zaslužuju. Međutim, pokazalo se da je trud bio »igra s vatrom«, jer je glav-

33

M. Lappé, »Eugenics. II. Ethical Issues«, u: *Encyclopedia of Bioethics*, str. 773.

34

Usp. D. Polšek, »Anatomija jednog paternalističkog i anti-liberalnog stava«, str. 189.

35

Usp. M. Lappé, »Eugenics. II. Ethical Issues«, u: *Encyclopedia of Bioethics*, str. 772.

36

D. Polšek, »Anatomija jednog paternalističkog i anti-liberalnog stava«, str. 189.

na autorova teza stavljena u pitanje, što ga je izazvalo na opširno prizivanje u pomoć ljudskih prava, liberalizma, demokracije, autonomije, zdravlja, trudnica, običnih ljudi..., a sve odreda suprotstavljajući ih meni kao protivniku. Iz samo njemu znanih pobuda »posvađao« je nabrojene vrednote i osobe sa mnom. Pravo je čudo da sam još uvijek na slobodi. Ukratko, Polšekovom kritičkom osvrtu nedostaje etička ugladenost, a o kojoj razmišlja etičar, tj. osoba koja prvotno ne moralizira, nego propituje teorijske osnove i izvore morala i moralnosti. Možda je sa sociolozima drukčije? Ipak, ne bi se reklo. Jer, Polšek na uloženi trud oko njegove knjige dodaje: »Možda zato što se knjiga upliće u ono normativno, a tome sociologija, po Matulićevoj definiciji bioetičkoga, nije dorasla«.³⁷ Matulićeva definicija bioetičkoga isto je toliko Matulićeva koliko je definicija sociološkoga Polšekova. To nije bit problema. Bit problema jest u »uplitanju u ono normativno«. To ne držim nikakvim prenesenim uplitanjem, nego doslovnim uplitanjem u pitanja, dakako eugenike, koja je Polšek razriješio na ovaj način, a je li to bilo sociološko i deskriptivno ili etičko i normativno rješenje nije bitno, ali tvrdim da glavna teza nije dokazana. To sam nastojao, strpljivo i dobronamjerno, a nadasve argumentirano pokazati. I čini se uspješno, kad je moja kritička procjena polučila ovakvu reakciju koja doziva u pomoć teme o kojim se nije vodila rasprava. Svaki pozorni čitatelj moći će sam prosuditi jesam li Polšeka, trudnice i sve ostale »obične ljude« proglasio »nacistima« ili sam pokazao upravo ono za što Polšek optužuje upravo mene.³⁸ Naime, u njegovoj »normativnoj argumentaciji« nisam uspio dokučiti bitnu razliku između takozvane stare i takozvane nove eugenike. Sva se filozofija sastoji u tome. Tko koga onda proglašava? Stoga, na Polšekovu želju: »(...), ja ću pretpostaviti da je Matulić dovoljno autonoman intelektualac i da su stavovi što ih iznosi *samo* njegovi, a to znači da bi kao intelektualac morao bio [biti, op. T. M.] spreman promijeniti svoje stavove kada bi mu bili pruženi dovoljno dobri argumenti«,³⁹ odgovaram afirmativno uz dvije rezerve. Prvo, koja je mjera za »dovoljno« autonomnog intelektualca? Drugo, stavovi što sam ih iznio slijede jednu logičku argumentaciju, pa su oni »vlasništvo« svih onih koji drže do te argumentacije.

Što se pak tiče bioetike i Polšekova doslovnog »juriša« na nju, koju on (ne)hotimično u više navrata poistovjećuje sa mnom, također treba reći jednu opasku. No, ona spada u intelektualno poštenje.

7. Intelektualno poštenje

U svom »jurišu« na bioetiku, o kojoj sam pukom igrom slučaja dao malo cjelovitiju viziju na hrvatskom jeziku u knjizi *Bioetika*, a kako to ističe nekoliko objavljenih kritičkih procjena, Polšek je od ukupno četrnaest poglavlja u knjizi odabrao ono posljednje koje govori o nekim, dakle ne svim, nego samo nekim specifičnim aspektima sociološkoga govora u bioetici, te je ispreskakao ono što mu ne odgovara, a dobrim dijelom iskasapio ono što mu odgovara ne bi li pokazao »nešto« samo njemu znano. Ipak, svemu tome usprkos treba skrenuti pozornost na jednu činjenicu – pomanjkanje intelektualnog poštenja. Nizanje podužeg citata iz moje knjige *Bioetika*, Polšek završava slijedećom rečenicom:

»Takvo bi apsurdno stanje indirektno negiralo smisao sociološke znanosti (...), negiralo bi i smisao bioetike... *Nasuprot tome treba jasno istaknuti da bioetika ne treba sociologiju i sociologe...* (kurziv D. P.).«⁴⁰

Umjesto da Polšek opovrgne moju kritiku na račun nedostatka njegove glavne teze iznesene u knjizi, on je dodatno potkrepljuje, zaboravljajući da intelektualno poštenje nije stvar individualne želje, nego moralna dužnost svakog znanstvenika. A istine radi, evo kako glasi cijela misao:

»Nasuprot tome, treba jasno istaknuti da bioetika ne treba sociologiju i sociologe namjesto etike i etičara, nego na mjesto onih koji će u bioetički dijalog unositi autentične sociološke spoznaje i perspektive.«⁴¹

Uvaženom čitatelju potrebno je skrenuti pozornost na tri stvari. U kontekstu moje knjige o bioetici govori se o epistemološkom statusu bioetike kao zasebne filozofske discipline. Drugo, sve što je napisano u tom, 14. poglavlju moje knjige ponovno potpisujem, ali usput preporučam čitanje knjige od prve, a ne od posljednje stranice. Treće, Polšek je po svemu sudeći htio pokazati kako bavljenje bioetikom i bavljenje eugenikom dođe na jedno te isto, pa kad sam se već ja usudio dovesti u pitanje njegovu glavnu tezu, zašto onda ne bi on doveo u pitanje »neku« moju tezu. Pritom, dakako, treba voditi računa o intelektualnom poštenju. Ono je jedno od temeljnih načela znanstvenog istraživanja i odnosa prema rezultatima tih istraživanja. K tome, etika je kao i sociologija legitimna akademska i znanstvena disciplina. U čitavom ovom kontekstu opet se naslućuje Polšekovo nerazlikovanje pojmova. No, o tome je već bilo dosta govora ranije. Stoga, na Polšekovu lamentaciju da »je stvar *temeljnog intelektualnog poštenja* istaknuti s kojih se pozicija branimo ili argumentiramo neki stav«,⁴² moram konačno odgovoriti – s pozicija zdravoga razuma ili, ako je to preuzetno rečeno, s pozicija logičkih zakonitosti mišljenja i zaključivanja određenoga pristupa, upravo bioetičkoga, a koje trebaju biti razvidne u svakom argumentiranom diskursu, kako u onom s kojim se slažemo tako u onom s kojim se ne slažemo. Čudnovato je to da se na moju kritičku procjenu koja stavlja naglasak na epistemološkim i etičkim, a ne primarno na moralnim dimenzijama eugenike, reagira kao da sam u njoj raspravljao o pobačaju, izvan-tjelesnoj oplodnji, prenatalnoj dijagnostici, genskoj terapiji i inim mogućnostima današnje medicinske biotehnologije. *Inde lacrimae* – odatle Polšekove suze nad mojim cjelokupnim bavljenjem bioetikom, ali i nad bioetikom kao takvom te nad (bio)etičkim povjerenstvom.⁴³ U mojoj kritičkoj procjeni o statusu (bio)etičkoga povjerenstva nije bilo priče, a još manje o statusu bioetike, osim eventualno tek sporadično, ukoliko s pravom držim da je eugenika jedan važan (bio)etički problem. No, Polšek je iz samo njemu znanih razloga našao za shodno da se opet obruši na mene i u pogledu tog strašnog i za svaku osudu »društvenog zla« – bioetike. Upravo sam to nastojao argumentirano pokazati za eugeniku u kritičkoj procjeni. *Sapienti sat.*

8. Confessio, liberalizam i ideologija

Naravno, Polšek je »puno pero« ljudskih prava i sloboda, individualnih želja i zahtjeva, ali kad u kritičkom osvrtu razaberem koliko Polšek od svega toga

37
Isto, str. 189.

38
Usp. isto, str. 185.

39
Isto, str. 189 (emfaza je u tekstu).

40
Isto, str. 191.

41
Tonči Matulić, *Bioetika*, Glas Koncila, Zagreb 2001., str. 466.

42
D. Polšek, »Anatomija jednog paternalističkog i anti-liberalnog stava«, str. 184 (emfaza je u tekstu).

43
Primjerice, usp. isto, str. 187 i 189.

namjenjuje meni, onda i površnom poznavatelju ove problematike postaje jasno da osvrt nije nastao iz snage argumenta, nego iz *argumenta snage*, tj. iz refleksnog obrambenog mehanizma onoga koji je osupnut činjenicom da mu je osporena glavna teza knjige. Umjesto da zapodjene znanstveni dijalog ili da, ako je smatrao shodnim, zaoštri stil i krene polemički o eugenici, on je izabrao soluciju monološkog ocrnjivanja. U takvim bi uvjetima mnogi odustali od daljnje rasprave. No, ovo moderno hrvatsko društvo, opredijeljeno za stečevine liberalne demokracije i ljudskih prava i sloboda te slobodnog tržišnog gospodarstva, a kako stoji zapisano i proklamirano u *Ustavu*, nije ničije privatno vlasništvo, pa stoga ni pojedine teme od općedruštvenoga značaja, kao ni pristupi tim temama, pa o njima imaju pravo govoriti svi koji to žele – ljudsko pravo. Ipak, kad se već piše i govori, onda neka se to čini argumentirano i bez etiketiranja, a poželjno je i bez afektiranja. Takav pristup u javnome i znanstvenome diskursu ne pada s neba. Takav se pristup stječe vježbom i radom. To je vrlina. Stoga, sve dok postoji i trunka netrpeljivosti ili ne-daj-Bože mržnje prema sugovorniku, dijalog i zdrava polemika su ne samo nemogući nego i opasni, jer se predrasude uzimaju za istine, a etikete za etiku.

Kako bilo, Polšek u svom kritičkom osvrtu nije propustio iznijeti svoj »credo«,⁴⁴ koji u sebi sadržava sve pozitivne stečevine modernoga doba – ljudska prava i slobode, demokraciju i autonomiju, a nadasve liberalizam, a da se pritom nije potrudio, barem malo za raspravu, precizirati smisao i značenje tih pojmova, dok ipak nije propustio zaključiti, ali bez podastrih premisa, koji članci sačinjavaju moj životni »credo«. Naravno, riječ je o člancima koji obuhvaćaju čitavu plejadu negativnih nasljeđa »mračnoga« Srednjega vijeka – paternalizam, anti-liberalizam, esencijalizam, nepriznavanje ljudskih prava i sloboda, nepriznavanje demokracije i autonomije. Da čovjek ne povjeruje. Na jednu konzistentno artikuliranu, a nadasve dobronamjerno sročenu raspravu uzvratiti s toliko predrasuda bilo bi previše i od strane onih, ako takvih uopće ima, kojima su Polšekove etikete komplimenti, a kamoli od strane jednoga libertarijanca – Polšeka. On, nakon što je doslovno citirao dva inspirativna pasusa iz J. S. Millova spisa *O slobodi*, kaže:

»Ovaj odlomak smatram fundamentalnim za svoj svjetonazor, za svoju 'ideologiju', ali i za svakog pojedinca i za svako dobro društvo. I vjerovao sam da u demokratskom društvu svi *na neki način* znaju za njega, i da u nj žele vjerovati, i da bi [se, op. T. M.], kada bi im netko takva prava osporavao, bili spremni za takvo društvo i jako boriti (da ne kažem – ginuti).«⁴⁵

Zatim nastavlja:

»Mill ovdje ne traži neke dodatne dokaze iz 'biti' čovjeka, on poput brojnih drugih mislilaca drži da su te rečenice 'samoevidentne', ili, da se izrazimo jezikom kojim barata Matulić – da je riječ o istinama koje predstavljaju *bit* čovjeka u društvu, ili točnije – bit *dobroga* društva.«⁴⁶

Da se razumijemo. Mill određenu bit čovjeka itekako pretpostavlja, stoga je suvišno Polšekovo lamentiranje oko moga insistiranja na pitanju o ljudskoj naravi. A nimalo ne sumnjam u činjenicu da bi Mill danas, imajući pred očima i mračne povijesne strane njegova zamišljaja slobode, podvrgnuo ih ozbiljnoj i poštenoj kritici. Mnogi su danas, a čini se i Polšek, skloni izdvajati »klasične pisce« iz njihova kulturnog i društvenog ozračja u kojemu su živjeli i stvarali, tako da pozivanje na njihove misli poprima jednu lažnu neovisnost od ostatka kulturne i društvene zbilje koja je sačinjavala *Sitz im Leben* njihova stvaralaštva. A kompleks »povijesnoga« u Millovu stvaralaštvu, uključujući i njegovu filozofiju, otkriva pozitivistički kontekst s naglaskom na apologiju utilitarizma, čija glavna maksima glasi »što veća sreća za što veći broj ljudi«. Prema tome, Mill itekako računa, štoviše, i pretpostavlja jednu bit čovjeka, a koju

Polšek (ne)svjesno prešućuje, vjerujući valjda samo u nekoliko njegovih inspirativnih rečenica, ali je zato Matulić imao na umu neke njezine jednostranosti i pretjerivanja. Apsurdno je da Polšek smisao i značenje ljudske slobode izjednačava s J. S. Millom *tout court*. Da se razumijemo. Problem ne izbija iz ljudske slobode kao takve, iz slobode savjesti i vjeroispovijesti, iz slobode misli i osjećaja, jer ljudska je sloboda jednostavno činjenica, nego problem izbija iz tumačenja i razumijevanja ljudske slobode. Baš kao što danas s pravom podastiremo kritičke opaske na račun onih povijesnih razdoblja u kojima je ljudska sloboda tumačena i shvaćana uskogrudno i katkada ropski, tako ne treba previđati i današnja jednostrana pretjerivanja s tumačenjem i razumijevanjem ljudske slobode. Stoga, ljudska sloboda kao takva nije problem, pa prema tome Matulić nije nikakav mrzitelj liberalne misli, kakvim ga paušalnim i ničim dokazanim opservacijama prikazuje Polšek. Problem nastaje u času »raspolaganja« s ljudskom slobodom. A svako »raspolaganje« njome pretpostavlja jednu viziju ljudske slobode kao takve. Međutim, svaka vizija niti osigurava niti omogućuje ostvarenje onog krajnjeg podvučenog optimizma kojim ona barata. To, dakako, nije tek puka teorijska izvedenica, nego je puka povijesna činjenica. Zbog toga i nadalje držim utemeljenima moje kritičke opservacije na račun ideologije individualizma, dakako, ideologije radikalnog individualizma koji pojedinca, tj. njegovu osobnu slobodu sroza na status utopijske marionete, opravdavajući želje i zahtjeve pojedinca na način koji posve zanemaruje drugu stranu medalje – društvene dimenzije. Polazište koje veliča čovjeka kao *individuum* jest onoliko ispravno koliko ne previđa činjenicu čovjeka kao društvenog bića, tj. kao bića zajednice koja mu oblikuje identitet i osigurava prostor slobode. To je samo jedan problem koji je u mojoj kritičkoj procjeni došao do izražaja, a zaista se odnosi na neizlječivu bolest liberalizma, tj. na njegovo uporno sad podcjenjivanje sad zanemarivanje ideje zajednice. Stoga bi svaki intelektualac koji brani ideju radikalnog individualizma trebao biti spreman preuzeti na sebe odgovornost za negativnu posljedicu – za pojavu integralizma i konzervativizma, a koja je u stvarnosti samo reakcija, budući da jedan ekstremizam, po zakonu obrnute proporcionalnosti, uzrokuje drugi ekstremizam. To posebno vrijedi za tranzicijske zemlje u kojima nakon sloma komunizma rast nacionalističkog osjećaja nije izvorno uvjetovan kolektivnom željom za lošim – nacionalističkim – rješenjem društvenoga pitanja, nego je uvelike uvjetovan još lošijim rješenjima podivljalog kapitalizma koji nameće surovu logiku individualizma, koristoljublja i profita. Posrijedi je *coincidentia oppositorum*, tj. o preklapanju dvaju jednako loših i pogubnih rješenja društvenog pitanja. Polšek u svojem kritičkom osvrtu nasumično i bez rezerve »ustaje« u obranu liberalizma, suprotstavljajući ga čak meni osobno, a da nijednim argumentom nije raščistio s idejom liberalizma, ni kao pojmom ni kao povijesnom veličinom, a niti kao društvenom tvorbom. Jer, od Francuske revolucije naovamo štošta se nataložilo u pojmu liberalizma; liberalizam je poprimio razna, pa čak i oprečna, značenja i oblike, a da bi se o liberalizmu moglo raspravljati na Polšekov način: »ja sam bespogovorno za liberalizam«, a »ti si protiv liberalizma«. O kojem liberalizmu Polšek govori u svojem kritičkom osvrtu? Sudeći po njegovoj reakciji, Polšek zasigurno ima na umu onaj liberalizam kojemu sam ispravno naslutio

44

Usp. D. Polšek, »Anatomija jednog paternalističkog i anti-liberalnog stava«, str. 183–184.

46

Isto, str. 183 (emfaze su u tekstu).

45

Isto, str. 183 (emfaza je u tekstu).

ekstremističke zahtjeve i tendencije, nazvavši ih pravim imenom – ideologija (radikalnog) individualizma po modelu kapitalističkog liberalizma *laissez-faire* tipa. Kakve veze ima jedan radikalni model tržišnih odnosa s plemenitom idejom ljudskih prava i sloboda? Jedina suvisla veza među njima može se dogoditi preko sustavne kritike nepravednih, nejednakih i ropskih odnosa što ih takav model podržava.

Nadalje, u Polšekovoj knjizi i, posljedično, u njegovu kritičkom osvrtu bode u oči optimizam s kojim on pristupa pojedincu, primjerice, u pitanjima takozvanih reproduktivnih prava. Pritom, dakako, posve zanemaruje opravdanu i u više navrata opetovanu kritiku na račun liberalne vizije emancipiranoga, obrazovanoga, svjesnoga i zaštićenoga pojedinca, a s naslova opravdane sumnje u mogućnosti pojedinačne racionalnosti. Iza takvog antropološkog optimizma krije se jedna naturalistička vizija ljudske naravi koja priznaje isključivo sastojak dobrote, a što je nepotpuno. Nema nikakve sumnje da je čovjek po prirodi dobar. No, čovjek je isto tako po prirodi zao. Čovjek je jednostavno ambivalentno biće u sebi te mu je potreban odgoj, dakako prikladan odgoj za postignuće ciljeva dostojnih čovjeka. I ne samo to. U ljudskom društvu postoje različite strukture, skupine i pojedinci koji, umjesto da omogućuju, koče i sprječavaju ostvarivanje istinskih ljudskih ciljeva. Manipulacije čovjeka po čovjeku danas su itekako prisutne, samo što im pojedinac, upravo zato jer je krhak i ograničen, teško ulazi u trag. Osjeća njihov pritisak, a ne zna odakle dolaze, iako je svjestan da je riječ o manipulaciji i eksploataciji. Pretpostavke takozvane nove eugenike uključuju notorne oblike manipulacije čovjeka po čovjeku, jer ona među ostalim pretpostavlja, a Polšek to uporno prešućuje, izručenje pojedinaca u zagrljaj biotehnoške moći. U viziji naturalističkog optimizma spram pojedinca i njegove racionalnosti, tako se previđa druga strana medalje. Čovjeka se, naime, srozava na monadu za raznovrsne oblike manipulacije u ime takozvanoga liberalizma, a zapravo se radi o prikrivenim interesima, koristoljubivostima, profitima i iznudama. Štogod je priča o ljudskim pravima i slobodama emocionalno sugestivnija, poput one Polšekove, to jasnije ona skriva (ne)svjesnu volju za moć. Da se razumijemo. Ne zagovara Polšek neograničenu volju za moć. On samo brani svoju viziju ljudskih prava na polju reprodukcije, kao i biotehnologije u najširem smislu te riječi, koja pretpostavlja neograničenu volju za moć biotehnoškog *establishment*. Svatko tko je dosad sudjelovao u javnim raspravama o biotehnoškom potphvatu mogao se uvjeriti da biotehnoškog *establishment* nije baš otvoren za kritiku i otvoreni razgovor o sredstvima, a razlog tomu leži u dogmatskoj vjeri u željene ciljeve, pa i po cijenu manipulacije čovjeka po čovjeku. Pritom je zaista mala, doslovno zanemariva utjeha što će nekoliko pojedinaca moći zadovoljiti svoje reproduktivne želje i zahtjeve. Problem je daleko dublji i kompleksniji od načina kako ga prikazuje Polšek. Jer, u središtu eugeničkog problema ima previše slobode, a premalo odgovornosti. Glavno se pitanje stoga tiče odgovornosti i dužnosti, a ne prava i slobode, kako to prikazuje Polšek. Toliko o kritičkim opservacijama na račun ideologije individualizma. Što se pak tiče ideologije, kao pojma i kao fenomena, treba reći da je ona kompleksna i višeznačna, kao uostalom i prije spomenuti liberalizam. Imajući na umu dosad izloženo, kao i niz argumenata podastrih u mojoj kritičkoj procjeni, ideju neograničenog opravdanja biotehnoških mogućnosti svrstao sam u sferu ideologije (radikalnog) individualizma, ali i ideologije tehnicizma po kojoj vjera u moć tehnike graniči s religijskim fanatizmom. Polšek je ostao zatečen, pa svoju opservaciju na moj pojam ideologije kaže:

»Ideologija u žargonu kolege Matulića podrazumijeva svjesnu ili nesvjesnu laž – što je marksistička teza. U mojem žargonu, ideologija jest splet više ili manje dosljednih misli.«⁴⁷

Prvo, kad se već govori o žargonima, onda je u mom žargonu, tj. u mojoj kritičkoj procjeni ideologija označena kao *lažna svijest*, a ne kako to Polšek netočno navodi »svjesna ili nesvjesna laž«. Od manje je važnosti činjenica je li to marksistička teza od činjenice na koju sam Polšek ukazao u mojoj kritičkoj procjeni. Naime, lažna svijest jest svijest koja se hrani i koja počiva na lažima, na obmanama, na varkama, na prividnostima, na pretjeranim i utoliko neostvarivim zahtjevima i očekivanjima. Upravo to je slučaj s (radikalnim) individualizmom koji u krajnjem ishodu nije u stanju ispuniti dana obećanja, nego pojedinca nužno srozava na status monade, tj. najmanje društvene jedinice za manipulaciju. Posrijedi nije nikakvo (ne)svjesno laganje, nego je posrijedi laž koja čovjekovu svijest izvrće naglavačke, tj. uvjerava je u mogućnost postignuća nemogućega. S Polšekovim poimanjem ideologije zasigurno bi se složio njezin pojmovni tvorac i apologet – Antoine Destutt de Tracy.

Konačno, moja kritička procjena jednog – Polšekova! – viđenja eugeničkog nasljeđa u biotehnološkom dobu nije dodirivala pitanje o ničijoj »vjeroispovijesti«. Pa ipak, Polšek je bio ponukan te je uzvratilo »vjerom« u Millov odlomak o slobodi. Sadržaj je odlomka inspirativan, no osobno ne ispovijedam »vjeru« u nikakve rečenice, nego u vrednote, a jedna je od njih i sloboda kao temeljna vrednota. No, opet valja naglasiti da nikakav problem nije sloboda kao takva, nego je problem u tumačenju i razumijevanju ljudske slobode. Pritom je važno dovinuti se do kontradiktornog značenja neograničene slobode, tj. autonomije koju takva sloboda pretpostavlja, budući da je ljudska sloboda samo onda i ljudska i sloboda ukoliko je ograničena, tj. obvezana (Kant). Sve ostalo izlazi izvan granica ljudske slobode. Istraživanje autentične dimenzije ljudske slobode, kao praktičkog postulata moralnosti, zahvalna je i odgovorna zadaća. Posebno je to postalo važnim u biotehnološkom dobu, u kojemu se većina optimističkih obećanja podudara sa smislom teološke soteriologije i eshatologije, a zapravo je riječ o utopiji.

9. Fiziologija jedne emocionalne sugestije

U naletu obezvrjeđivanja (bio)etičkog povjerenstva, a za što ni ne treba posebna građanska hrabrost, ali zato treba velika doza cinizma, Polšek u svom kritičkom osvrtu prepričava priču iz svoje knjige:

»U svojoj knjizi spominjem slučaj jedne Splitske koja je nakon uzimanja lijekova za plodnost začela pet zametaka. Bioetička komisija jedne zagrebačke bolnice (u čijem su sastavu bili i utjecajni pripadnici teološke bioetike) insistirala je da se do poroda pokuša održati svih pet zametaka, unatoč odluci trudnice da zadrži samo dva, te unatoč činjenici da nijedna hrvatska bolnica još nikada nije uspjela poroditi petorke. Komisija je imala zadnju riječ i svi su zameci umrli. Je li netko snosio odgovornost za preuzimanje odluke o nastavku trudnoće petorki, odnosno za njihovu smrt?«⁴⁸

pita Polšek. Zatim odgovara: »Nije!«⁴⁹ Nažalost, katkada se stječe dojam da u hrvatskom društvu inače nitko za ništa nije odgovoran. *Mutatis mutandis*, niti u hrvatskom zdravstvu, a o čemu često izvještavaju medijske sage. Međutim, Polšek je u nastavku neutemeljeno i jednostrano krivicu svalio na bioetičku komisiju, pri čemu nije propustio naglasiti »teološku bioetiku«, iako je sasvim jasno što on pod time misli. Dakle, bioetička komisija doš-

47
Isto, str. 184.

49
Isto, str. 189.

48
Isto, str. 188–189.

la je na samome kraju, te je trebala na sebe preuzeti odgovornost za raniju lančanu reakciju ponašanja Splitske, osobnog ginekologa Splitske i čitavog zdravstvenog sustava koji, očito je, stvara probleme koje na kraju nije u stanju razriješiti (porod petorki!). U pozadini nije teško razotkriti Polšekovu ideju pojedinca s vlastitim »željama« koji, kada nešto pođu po zlu, onda od drugih pojedinaca i skupina zahtijeva »rješenje«. Uz dužno poštovanje, ipak, valja reći da je to klasični primjer ponašanja u biotehnološkom dobu kojemu nedostaje potrebna svijest o odgovornosti, počevši od pojedinca preko zdravstvenih djelatnika do zdravstvenog sustava u cjelini, koji stvara jednu »svemoguću« atmosferu, što za posljedicu ima gori problem od onoga kojeg je pokušao riješiti. U svemu se stječe dojam da je Polšek htio lopticu prebaciti na one koji jesu odgovorni, ali ipak najmanje. To što je na kraju umrlo svih pet embrija nije nikakav dokaz za eventualno preživljavanje dvaju embrija u slučaju da je provedena embrionalna redukcija, jer u tom slučaju postoji veliki rizik i očito je da nitko nije bio spreman preuzeti odgovornost za takav rizik. Većina članova komisije zasigurno su bili zdravstveni djelatnici. Stoga, umjesto da ukaže na potrebu odgovornog ponašanja svih čimbenika, te da spomenutu dramatičnu situaciju istakne kao primjer neodgovornog ponašanja na više razina, Polšek jednostrano kritizira bioetičku komisiju, pri čemu ima na umu »teološku bioetiku«, kao da je ona određivala lijekove, kao da je ona savjetovala koje i koliko lijekova će dotična gospođa uzimati i kao da je ona svjesno zatražila oplodnju pet jajnih stanica (!?). Ono što Polšek navodi kao primjer protiv uloge bioetičke komisije, otkriva se kao krunski dokaz protiv njegove glavne teze. Previše slobode, a premalo odgovornosti. Previše vjere u pojedinca, a premalo odgoja (i obrazovanja) pojedinca. Može li praksa takozvane nove eugenike zaživjeti bez tih i sličnih maksima?

Umjesto zaključka

Na prethodnim sam stranicama iznio promišljanja potaknuta Polšekovim kritičkom osvrtom na moju kritičku procjenu jednog – Polšekova! – viđenja eugeničkog nasljeđa u biotehnološkom dobu. U tom sam pothvatu ponovno pokušao i produbiti i proširiti svoje argumente u prilog polaznom zaključku o neuvjerljivom opravdanju takozvane nove – *laissez-faire* i liberterske – eugenike. Moja polazna teza zadržala je status i prijelazne i dolazne teze. Stoga nisam smatrao potrebnim, a još manje nužnim, opovrgavati Polšekove predrasude i etikete o mojim osobnim vjerovanjima. Ono što sam smatrao potrebnim i nužnim pokazati otpočetka, nastavio sam pokazivati i u ovom kritičkom osvrtu na Polšekov kritički osvrt, tako da je glavni argument, tj. kritička opaska na račun glavne Polšekove teze dobila priliku da bude još temeljitije sročena i još bolje dorečena. Moja se izvorna intencija ni pod razno nije sastojala u stavljanju u pitanje pozitivnih stečevina modernoga doba – kako to Polšek jednostrano sugerira – nego se sastojala u poštenom i otvorenom stavljanju u pitanje jednog viđenja eugeničkog nasljeđa, u kojem sam ukazao na slabosti glavnog argumenta. Pritom nije bilo ni želje niti govora o bilo kakvom traženju konačnog slaganja po tom pitanju, nego je iskazana želja i artikuliran je govor (osvrt!) koji je ukazao na nedostatan argumentiranu formulaciju glavne teze. Drugim riječima, u liberalnom i demokratskom društvu sasvim je uobičajena pojava da se ljudi ne slažu oko jednog te istog (bio)etičkog fenomena. Uostalom, to je poticaj za dodatno istraživanje i produbljivanje određene problematike. Međutim, trebalo bi isto tako postati uobičajenim da se neslaganje temeljitije raščisti i razbistri, a to posebno vrijedi za akademski angažirane intelektualce i znanstvenike koji mlađima, htjeli ne htjeli, služe kao uzori, pa da

se konačna procjena dotičnog neslaganja, umjesto neprihvatljivim sastojcima ideološke isključivosti, predrasuda i etiketa, nahrani zdravim i poželjnim sastojcima argumenata, dijaloga i tolerancije. Pritom je najteže zauzdati loše osobine vlastitoga karaktera. Najlakše se kamuflirati dominantnim »parolama« povijesne epohe. No, ono što izgleda najlakše nije (uvijek) ni najbolje, ni najmudrije, ni najhumanije. Ako itko drugi ima povijesna iskustva takve lakomislenosti, onda je to »institucija u kojoj [Matulić, op. T. M.] radi«,⁵⁰ a o kojoj nije bilo spomena u mojoj kritičkoj procjeni. *Amicus Plato, amicus Aristoteles, sed magis amica veritas.*

Tonči Matulić

**Philosophical Critique of the Critique of a Critical Analysis of
Eugenic Heritage in Biotechnological Age**

Summary

The framework of this contribution is an answer to some of the comments and prejudices made by Darko Polšek from Zagreb, published in a critical analysis of the author's critical judgement of his view of eugenic heredity in the biotechnological era. To this end, the article prints nine paragraphs philosophically criticizing some of Polšek's objections. It also sheds light on a number of other new problematic aspects of Polšek's main thesis on the so-called »new eugenics«. The author of this contribution presents arguments that illustrate both the epistemological and ethical weaknesses of the so-called new eugenics – not in the manner of accentuating unproved presuppositions and prejudices, but in the manner of philosophical analyses and judgements. Accordingly, the arguments set out in this critical reply remain within the framework of the topic discussed and attempt to preserve the dignity of the argued discourse. For, the argument of power can never replace the power of argument. All else is left to the critical judgement of the readers.

Key words

laissez-faire eugenics, biotechnology, individual, human rights and freedoms